

AZƏRBAYCAN DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ MƏNƏVİ-ƏXLAQİ MƏZMUNLU MƏTNLƏRİN TƏDRİSİ

Lamiyə Eldəniz qızı Cavadova

MDU

lamiyecavadova4@gmail.com

Xülasə

Müstəqil Azərbaycan respublikasında böyüməkdə və inkişafda olan yeniyetmələrin mənəvi tərbiyəsi, əxlaq mədəniyyətinin formalaşması zəruri əhəmiyyət kəsb edir. Dövlətimizin etibarlı, möhkəm və davamlı gələcəyi böyüməkdə olan gənc nəslin, azyaşlı uşaqların mənəvi təfəkkürünün inkişafından, həyat mövqeyinin doğru təyin etməsindən asılıdır. Bu baxımdan məktəblilərə humanitar fənlərin, xüsusilə, Azərbaycan dili dərslərində mətnlərin tədrisi prosesində vətənimizin geniş, zəngin dövlətçilik tarixini, onun müxtəlif bölgələrinin mədəniyyətini, mənəviyyatını təbliğ etmək, təhsilalanlara həmin milli adət-ənənələri öyrətmək və onları bu ruhda tərbiyə etmək müasir dövrün yerinə yetirilməsi lazım olan mühüm işlərindən biridir.

Tezisdə məhz bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirilmiş, həlli əhəmiyyətli olan məqamlara aydınlıq gətirilmişdir.

Açar sözlər: dərslər, tərbiyə, əxlaq, adət-ənənə, vətənpərvərlik.

Abstract

In the independent Republic of Azerbaijan, the moral education and the formation of ethical culture among adolescents who are growing and developing are of essential importance. The reliable, strong, and sustainable future of our state depends on the development of the moral thinking and the correct determination of the life stance of the young generation and children who are growing up. In this regard, one of the important tasks of the modern era is to promote the broad and rich history of statehood of our homeland, its diverse regional cultures, and spiritual values through the teaching of texts in humanitarian subjects, especially in Azerbaijani language classes, to students, to teach them these national customs and

traditions, and to educate them in this spirit.

This thesis specifically focuses on these issues and clarifies the important aspects that need to be addressed.

Key words: textbook, education, morality, tradition, patriotism.

Hazırda haqqında daha çox danışılan təhsil məsələlərindən biri dərslikdir. Belə ki, dərslik ilk olaraq, biliyin ötürülməsinin yollarından biri kimi öyrənənlərdə müəyyən təcrübə və bacarıqları formalaşdırmaq üçün vacib hesab edilən təlim-tərbiyə materiallarını əhatə edir, təlim zamanı bilik və vərdislərə yiyələnmək üçün mövzunun tədrisinə hansı hissədən başlamağın və harada dayanmalı olduğunun zəruriliyini göstərir. Belə dərsliklər içərisində daha çox diqqəti cəlb edən və daim diqqət mərkəzində olan dərsliklərdən biri də məhz Azərbaycan dilidir. Bu, onunla bağlıdır ki, ilk növbədə, Azərbaycan dili ana dili kimi hər bir vətəndaşın məişət həyatında istifadə olunmaqla daha çox ictimai məhiyyət kəsb edir və bunun üçün də insanların maraq obyektinə çevrilir.

Ana dili hər bir millətin ən qiymətli abidəsi olmaqla onun mövcudluğunu təmsil edir. İnsan ətraf ailəmi dərk edərkən və ya nəyi isə öyrənərkən ilk olaraq sözdən istifadə edir. Bu, xüsusiyyətinə görə isə dil özünü təlim, tərbiyə və şəxsiyyətin inkişaf prosesinin mühüm vasitəsi kimi göstərir. Xalqımız zəfərlər qazanmış şanlı, şərəfli tarixini, ibrətverici adət və ənənələrini, inanclarını, məhəbbətini, heysiyyətini məhz ana dilinin köməyi ilə yaşatmış, nəsillərdən nəsillərə miras kimi ötürmüşdür.

Azərbaycan dili dərsliklərində bir-birindən fərqli üslublarda verilən mətnlər öz növbələrində bir nitq, dil faktoru olmaqla yanaşı, eyni zamanda müəyyən tərbiyəvi, əxlaqi, mədəni dəyərləri əks edən üsul kimi də çıxış edir. Bununla da Azərbaycan dili dərsliklərində verilən mətnlər təhsilçilərdə yüksək bəşəri, insani əlamətlərin və başqa müsbət keyfiyyətlərin formalaşmasına öz təsirini göstərir.

Təlim-tərbiyə müəssisələrində olan təcrübələr göstərir ki, məktəblilər öz fəaliyyətlərinə oxu mətnləri üzərində işlə başlayırlar. Azərbaycan dilinin tədrisi vasitəsilə şagirdlər, xüsusilə, bədii əsərlərin təhlili zamanı igidlik, vətənpərvərlik, böyüklərə qayğı, adət-ənənələrimizə hörmət, kiçiklərə mərhəmət, torpağa sevgi, yurda bağlılıq, zəhmətə, əməyə sevgi və s. kimi müsbət keyfiyyətlərə yiyələnirlər.

Azərbaycan dili fənni üzrə fərqli üslublarda verilən mətnlərdə predmetləri eyni olub müxtəlif mövzudan bəhs olunduğu kimi, hər hansı bir mövzu ilə bağlı bir neçə problemlər də qoyulur. Mətnin mövzusu və ya müəllifin mətni yazmaqla qarşıya qoyduğu məqsədi məhz onun problemdir. Həmin problemlə bağlı müəllifin baxış bucağı, mətnə problemdən yaranan suala verdiyi cavab isə onun ideyasıdır.

Mətnə qaldırılmış problemlər müxtəlif ola bilər. Bu gün kiçikyaşlı məktəblilərin, yeniyetmələrin mədəni əqidəsi, əxlaqi tərbiyəsi və inkişafı problemləri dünya boyu ən aktual və həllini tələb edən məsələlərdən olmuşdur.

Yer kürəsində yaşayan bütün xalqlar haqlı olaraq, min illər boyu nəsildən-nəslə keçərək qazanmış olduqları milli dəyərlərlə qürur duyurlar. Hər bir millətin öz məskənində olan bütün zəngin yeraltı və yerüstü sərvətləri tələyin onlara bəxş etdiyi milli dəyərlərin əsasını təşkil edir.

Hər bir millətin öz tarixi boyu əldə etdiyi milli dəyərlər iki yerə: maddi və mədəni olmaqla bölünür. Çəkilmiş yeni yollar, insanların saldıdığı şəhərlər, fərqli üslublarda tikilmiş binalar, əhəmiyyətli memarlıq abidələri və s. maddi dəyərlərə aid edilir. Bədii yaradıcılığın fərqli sahələrinin, - xalqiyyətin, incəsənətin, poeziyanın, heykəltəraşlığın və s. ərsəyə gətirdiyi əsərlər isə mədəni milli dəyərlərə aid edilir. Maddi milli dəyərlər müxtəlif tarixi dövrlərdə xalqın rifahının yaxşılaşmasına xidmət edərsə, mədəni milli dəyərlər xalqın əxlaqının inkişaf etməsinə, zənginləşməsinə və kamilləşməsinə kömək edir. (2, səh.8)

Mədəni-əxlaqi dəyərlərin əsas məqsəd və vəzifəsi bir şəxsin başqa insanlarla münasibətlərini aşkar etmək, onları daha mükəmməl hala gətirməkdir. Bütün bu münasibətlər isə öz əksini milli adət və ənənələrdə, qanunlarda, əxlaqi normalarda tapır.

Mədəni dəyərlər yayılma xüsusiyyətlərinə görə ümumbəşəri, milli, sinfi-təbəqə, qrup-lokal, ailəvi və fərdi-şəxsi ola bilər.

Ümumbəşər dəyərlər – vaxt, yer həmişəsində çox saylı adamlar tərəfindən qəbul edilməsi ilə səciyyələndirilir.

Milli dəyərlər isə, hər bir şəxsin, xalqın həyatında başlıca yer tutur. Ümumbəşəri dəyərlərdən fərqi ondadır ki, milli dəyərlər daha dəqiq, müəyyən, aydın və reallaşmış formada olur. Milli dəyərlər hər hansı

bir xalqın mədəniyyətində təzahür tapan faktorlardır.

Sinfi təbəqənin dəyərləri, bir-birindən ayrı sinif, sosial qrup və müxtəlif zümrələrin arzusu və maraqları ilə bağlıdır.

Ailə dəyərləri də cəmiyyətin lazımlı birlik forması olub, vacib şərtlərdən hesab olunur.

Fərdi-şəxsi dəyərlərə isə, ayrıca götürülmüş hər hansı bir şəxsin təsəvvürü, ideya və əşyaları aid edilir. Belə ki, bu dəyərlər fərdi yaradıcılıq üslubunun məhsulu ola bilər.

Mənəvi-əxlaqi məzmunlu mətnlərin tədrisi zamanı inandırma, müəllimin şəxsi nümunəsi, şagirdlərlə münasibət qurmaq bacarığı və s. kimi üsulların tətbiqi onlar tərəfindən dərslərin daha yaxşı qavranılmasına təsir etmiş olur. Bunun üçün, müəllim problemli situasiyalarda müxtəlif texnikalardan istifadə etməlidir. Məsələn, şagirdlərdə mövzuya maraq oyatmaq məqsədilə beyin həmləsi üsulundan istifadə edərək müəllim "Əxlaq, tərbiyə anlayışları sizə nə deyir?", "İnsan hansı mənəvi keyfiyyətlərə malik olmalıdır?" kimi sualları şifahi şəkildə məktəblilərin diqqətinə çatdırır və şagirdlər suallara əsasən öz müstəqil fikirlərini bildirirlər. Belə araşdırmalar nəticəsində təhsilənlər mənəvi baxımdan tərbiyələnilirlər.

Ümumtəhsil məktəblərinin V-XI siniflərində Azərbaycan dili dərslərində həm klassik, həm də müasir sənətkarların əsərləri tədris olunur. Belə şair və yazıçıların əsərləri seçilərkən onların azyaşlı və yeniyetmələrin formalaşmasında, inkişafında tərbiyəvi əhəmiyyətə malik olması, ümumbəşəri və mənəvi dəyərləri əks etdirməsi əsas götürülür.

Fikrimizi əsaslandırmaq üçün Azərbaycan dili dərslərində mənəvi dəyərlər mövzusunda aid verilmiş mətnin təqdimatına diqqət yetirək:

ZALIM ŞAHLA DÜZ DANIŞAN QOCANIN HEKAYƏTİ

*...Yuyunaraq boynuna kəfən saldı o qoca,
Getdi şahın yanına, əhli-haldı o qoca.
Şah görəndə kəfəni, bildi nədir bu halət,
Qəzəbindən utanıb özü çəkdi xəcalət.
Dedi: "Qoca, qaramca sən o ki var demisən,
Mənə zalım demisən, mənə qəddar demisən.
Süleymanın cəlahı görürsən ki, mənimdir,
Söylə, niyə deyibsən şah ölkəyə qənimdir?"
Qoca dedi: "Adına mən yoxsa şər demişəm?
Dediklərin nədir ki, ondan betər demişəm.
Qoca, cavan əlinlə içib ölüm zəhəri.
Biyarın cana yığıb saysız kəndi şəhəri.
Mən deyirəm eybini, şər işini özünə,
Göstərirəm güzgütək hər işini özünə.
Hər eybini göstərər alsan ələ güzgünü,
Utan, qızar eybindən qırma ələ güzgünü.
Düzlüyümlə sadıq bil hökmdarı sən məni,
Əgər doğru demirəm, çəkdir dara sən məni."
Şaha sübut elədi düzlüyünü o qoca.
Açdı şahın qəlbindən hər düyünü o qoca.
Şah gördü ki düz deyir, bildi nədir haqsızlıq,
Qoca tamam haqlıdır, özündədir haqsızlıq.
Dedi: "Alın kəfəni, bu kafuru qocadan,
Xələt verin, müşk səpin, razıyam bu qocadan".
Zülm etmədi, el bundan agah oldu o gündən,
Xalqı sevən, insafli bir şah oldu o gündən.
Öz düzlüyü kimsəni verməz bada dünyada,
Düz sözüylə kimsəyə yetməz qada dünyada.
Doğruluqla köməkdir hər bir ərə yaradan,*

*Doğru ol ki, yetirsin hər zəfərə yarıdan.
Əzəl gündən qiymətli bir incidir doğru söz,
Acısıyla könüllər sevincidir doğru söz.
Doğru sözə bağlıdır öz qüdrətin həmişə,
Qoy qüdrətdən güc alsın söz qüdrətin həmişə. (1, səh.75)*

(Nizami Gəncəvinin "Sirlər xəzinəsi" poemasından, ixtisarla)

Sınıf: 8

Fənn: Azərbaycan dili

Dərs müddəti: 1 saat

Dərsin məqsədi: Şagirdlər:

- Milli-mənəvi keyfiyyətləri başa düşür;
- Əxlaqi dəyərləri müəyyənləşdirə bilir;
- Mənəvi və bəşəri dəyərləri bir-birindən fərqləndirə bilir.

Bacarıqlar: müqayisə, ünsiyyət, nəticə çıxarma, təhlil aparma.

Resurs: dərslik, iş vərəqləri, videoçarx

MARAQOYATMA

1. Müəllim şagirdlərə proyektorda "Zalım şahla düz danışan qocanın hekatəti" mətnindən videoçarx göstərir.

2. Mətnə xalqımıza məxsus hansı mənəvi dəyərlər təbliğ olunur?

ARAŞDIRMA

Mənəvi dəyərlər haqqında anlayışların çıxarılması üsulundan istifadə edərək şagirdlərə suallar verilir. "Düzlük" və "ədalət" dedikdə nə başa düşürsünüz? Klassik yazıçılarımız cəmiyyətdə olan bu problemin həlli yolunu nədə görürlər? Mənəvi və ümumbəşəri dəyərlər dedikdə nə nəzərdə tutulur?

İZAHETMƏ

Mətnə əsas ideya və mövzu olaraq ədalət və əmək mövzusu, dövrün mühüm ictimai-siyasi və əxlaqi məsələləri öz əksini tapmışdır. Nizami Gəncəvi bu mətnə təsvir etdiyi, dövrün hökmdarlarını tərbiyələndirmək, onlara öz vəzifələrini başa salmaq üçün düz danışan qocanın təmsalında yaratdığı sadə xalq nümayəndələrindən olan obrazları saflıq, düzlük, doğruculuq, ədalətlik və.s kimi mənəvi zənginlik baxımından yüksək qiymətləndirilir. (4, səh.2)

Düzlük və ədalət anlayışları Nizami Gəncəvinin əsərlərində irəli sürülən vacib əxlaqi keyfiyyətlərdəndir. Haqq-ədalət, mərhəmət insan ləyaqətinin ən uca zirvəsini əks etdirən əxlaqi keyfiyyətdir. Milli-mənəvi dəyərlərdən fərqli olaraq ümumbəşəri dəyərlər bir ərəzidə yaranaraq ictimai xüsusiyyətlərinə görə öz sərhədlərini genişləndirə bilir.

MÖHKƏMLƏNDİRMƏ

1. Şagirdlərə müxtəlif formalarda təsvir olunmuş şəkillər göstərilir və onlardan hansının mənəvi və bəşəri dəyərlər olduğu soruşulur.

2. "Öz düzlüyü kimsəni verməz bəda dünyada,

Düz sözüylə kimsəyə yetməz qada dünyada" misralarında hansı fikir ifadə olunub?

3. "Bütün insani dəyərlərin təməli əxlaqdır" sitatından istifadə edərək kiçikhəcmli esse yazmaq tapşırılır.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ

1. Mətnin ideya məzmununu müəyyənləşdirir.

2. Fikrini əsaslandırır.

3. Sitatdan istifadə edərək esse yazır.

Nəticə

Bu gün təlim-tərbiyə müəssisələrində təhsil alan hər bir məktəbli, Azərbaycan gənci üçün nümunə olan hər bir müəllim vətəni, millətini daha çox sevməli, xalqın mənəvi-əxlaqi dəyərlərinə, xüsusən dilinə, dininə, bayrağına, himnə, gerbinə, milli adət və ənənələrinə diqqət və qayğı ilə yanaşmalı və onlara daim sadıq olmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan dili dərslisi, 8-ci sinif. – Bakı: – 2023. – 176 s.
2. Xalq qəzeti. – 2009. – 15 mart. – s.8.
3. Mədəniyyət tarixi və nəzəriyyəsi. Ali məktəblər üçün dərslik M.J.Manafova, N.T.Əfəndiyeva və S.A.Şahhüseynovanın ümumi redaktəsilə. – Bakı: – Sabah nəşriyyatı. –(2008), 2010. – 876 s.
4. "Şərqi səhəri" qəzeti. -2021. – 9 fevral. – s.2.